

РАДЯНСЬКИЙ ДИСКУРС МІСТА: ДОСЛІДЖЕННЯ КРАЄЗНАВЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ 60-80-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ ПРО ЗАПОРІЖЖЯ

Гузенков С.Г., Сирцова О.М.

КЗ «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» ЗОР

Дискурс є активним конструюванням та відображенням світу, через повторювані теми та аргументи він визначає, що є «реальним» та «істинним». Радянський дискурс все ще присутній у культурно-освітньому просторі півдня України і впливає на розуміння декомунізації. Остання сприймається частиною населення як спроба «перекреслити» минуле. Мета статті – на основі аналізу краєзнавчої літератури виявити способи описання минулого та сьогодення Запоріжжя, які склали основу радянського дискурсу. Джерелами стали науково-популярні видання 60–80-х років ХХ ст. періоду, коли дискурс сформувався в тому вигляді, якому проіснував до кінця радянської влади. Література про регіон була частиною радянської пропаганди, спрямованої на створення «уявленої спільноти» – «радянського народу». Через ретельно підібрані факти та метафори створювався образ квітучого соціалістичного Запоріжжя, для якого дорадянська історія не мала суттєвого значення. Міждисциплінарність теми дозволяє поєднати дослідження мови та дискурсу із темами ідентичності, історичної пам'яті. В статті розкриті основні складові радянського дискурсу: специфічна мова, поєднання елементів національної історії з імперськими та радянськими, а також апеліяція до культурних символів, значущих для радянської культури. Декомунізація регіону і створення нового культурно-освітнього простору не можливі без розуміння цих складових. В академічному плані стаття окреслює нові напрямки можливих досліджень, а в соціальному – напрямки культурної та просвітницької роботи, що допоможуть прискорити усунення радянських елементів із суспільної свідомості.

Ключові слова: дискурс, тоталітарна мова, символ, краєзнавство, колективна пам'ять.

Постановка проблеми. Прийняття Верховною Радою пакету законів, спрямованих на декомунізацію, викликало жваві дискусії щодо недавнього минулого не тільки в академічному середовищі, а й у суспільстві. Так, передбачена законами зміна назв, виглядає проблематичною для цілого ряду регіонів, де під покривом радянськості у топонімії приховувалось чимало назв, що належать до російсько-імперського знакового ряду [18, с. 350]. Південь України загалом і Запоріжжя, як його складова частина, є типовою ілюстрацією окресленої проблеми.

Радянське минуле тут лишається важливою частиною самосвідомості населення, а в культурному і освітньому просторі присутні символи та риторика, притаманні радянському дискурсу. Так, наприклад, протягом десяти років (2004–2013) в календарі «Знаменних та пам'ятних дат Запоріжжя», який видає Запорізька обласна універсальна наукова бібліотека, на події радянського періоду, за підрахунками С. Гузенкова, припадало близько 77% дат. До того ж значна частина з них описувалася притаманною для радянських часів риторикою [8, с. 66].

У виданнях часів незалежності, які ставили за мету сформулювати уявлення про Запоріжжя, як і в радянський період, місто асоціюється із островом Хортиця, запорізьким дубом та Дніпрогесом [13, с. 10]. Змінилися лише конотації. Так, у довідковому виданні до Євро-2012 національний заповідник Хортиця названий «головним туристичним об'єктом міста», а «стара частина» визнана вартою для відвідування, як і проспект Леніна, Дніпрогес та «соцмісто» [22, с. 8–12]. За радянських часів зазначені місця згадувалися у зворотній послідовності.

В освітньому просторі, попри запровадження регіонального курсу «Історія рідного краю» у 2001 р., внаслідок браку джерел та підготовлених вчителів, відтворювалася видозмінена радянська версія минулого, основними джерелами для вивчення місцевої історії лишалися радянські видання [9, с. 350–360].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Заявлена тема відноситься до міждисциплінарних, а тому для її розкриття використані ряд досліджень, здійснених у галузі філології. Зокрема, Н. Арутюн-вої, яка дала одне із найчастіше цитованих визначень дискурсу [2, с. 136–137], О. Гнатюк, яка проан-

лізувала дебати українських інтелектуалів щодо ідентичності на зламі ХХ та ХХІ ст. [7, с. 59–60], а також дослідження Н. Купіної [19, с. 161–163] та В. Чукавіна [24] стосовно тоталітарної мови.

Важливими для розуміння проблеми є роботи ряду істориків, зокрема, класична робота Б. Андерсона про «уявлені спільноти» [1], а також дослідження проблем історичної пам'яті М. Хальбакса [23], особливостей її формування: у радянський період – С. Єкельчика [10], та в незалежній Україні – В. Кравченка [18], Л. Запкільняка [16] та Л. Чупрія [25]. Аналізована тема стала логічним продовженням досліджень С. Гузенкова щодо формування історичної пам'яті [8] та образу минулого в культурному та освітньому просторі Запорізького регіону [9].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дискурс соціалістичного Запоріжжя та варіанти його відтворення у період незалежності не були предметом спеціального дослідження. Разом із тим, незаперечний факт його побутування в культурному, освітньому, а подекуди й в офіційному просторі потребує окремої уваги науковців.

Формулювання цілей статті. Мета даної публікації – аналіз складових дискурсу Запоріжжя, який продукувала література про край, видана у другій половині 1960-х – середині 1980-х років, часи відносно стабільного існування радянської системи, коли дискурс Запоріжжя оформився у тому вигляді, якому проіснував до кінця радянської влади.

Виклад основного матеріалу. Краєзнавча література не була маргінальним елементом в місцевому інформаційному просторі, а розглядалася як частина пропагандистської роботи. Про це свідчить, зокрема, склад авторів, серед яких були місцеві партійні керівники, письменники та журналісти, тобто люди, відповідальні за контроль над інформацією та її поширення.

Аналізовані видання були розраховані на мешканців та гостей міста й мали на меті створення позитивного образу соціалістичного Запоріжжя. У період незалежності внаслідок браку нової літератури вони залишалися основними джерелами знань про минуле краю, поширювалися за допомогою цифрових технологій [9, с. 360].

Оскільки поняття дискурс є дискусійним, варто зупинитися на його визначенні. За дефініці-

єю Н. Арутюнової, дискурс є мовою, «зануреною у життя», тобто взятим у подієвому контексті зв'язним текстом у сукупності із екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними та іншими факторами. Дискурс може бути мовленнєвим, письмовим, мати вербальні та невербальні складові [2, с. 136–137]. Більш детально поняття розкриті О. Гнатюк. Вона характеризує дискурс як активне конструювання та відображення світу, що визначає і водночас обмежує те, що є «реальним», «істинним», «природним», через настирливо повторювані теми, аргументи, думки, джерела та взаємозв'язки. Дослідниця звернула увагу на зв'язок дискурсу із володарюванням, підкреслила, що дискурс є актом виявлення влади, накидання своєї волі, посилення панівного становища. Він спирається на ті стосунки, котрі встановила влада, тому опосередковано, або безпосередньо її віддзеркалює [7, с. 59–60]. Застосовуючи зазначене зауваження до запропонованої теми, можна стверджувати, що через підбір історичних фактів, образів та метафор радянський дискурс Запоріжжя мав на меті підкріплення існуючого радянського ладу.

Серед його складових можна виділити наступні: 1. Специфічний спосіб побудови розповіді, зі своїм словником у вигляді блоків взаємопов'язаних ідеологем та міфологем, притаманний так званій мові тоталітаризму [19, с. 162]. В краєзнавчих виданнях присутні всі особливості тоталітарної лексики, що їх виділив В. Чукавін [24]. Зокрема: а) використанні «військової» риторики, наприклад, «ныне Хортица – зона массового отдыха. Пионерских лагерей. **Плацдарм** научной разведки. **Плацдарм** мирного труда» [15, с. 38–39] (курсив наш – С.Г., О.С.); «но память о тех порогах, тех препятствиях, которые пришлось преодолеть, и которые стали **победными вехами** на пути к сегодняшнему дню» [6, с. 3]; б) «будівельні метафори», що використовувалися для створення ілюзії постійного росту [24], наприклад, «тут у святкові дні урочисто марширують багатотисячні колони трудящих, демонструючи свою єдність навколо партії Леніна, свою готовність і в майбутньому неустанно здійснювати величні плани комуністичного **будівництва**» [12, с. 31]; в) використання епітетів, які підкреслювали виключність певного об'єкту чи події. Так, край характеризувався як «в піснях оспіваний, працею звеличений, славний...» з «багатою, хвилюючою історією, сяючим сьогоденням, зоряним, прекрасним майбутнім» [5, с. 1]. Місто Запоріжжя – «великим і важливим портом на одній із найбільших та мальовничих річок нашої країни» [12, с. 3], а його головна вулиця – проспект імені Леніна – «один из самых длинных в Европе» [15, с. 11]. 2. Апеляція до загальнозрозумілих, впізнаваних у радянській культурі символів. Свого часу Б. Андерсен підкреслював, що культура є важливим елементом для створення «уявленої спільноти» [1, с. 56]. В окреслений період проект створення такої спільноти під назвою «радянського народу» був актуальним, а тому, ті, хто приїздив до Запоріжжя, мали зустріти знайомі й зрозумілі назви вулиць, пам'ятки відомим історичним діячам і, таким чином, переконалися у незмінності ладу, схожості минулого всіх республік і зробити висновки про єдність країни.

Цьому сприяла побудова опису міського простору, зокрема, «центральную магистраль прорезают проспекты Metallургов, Маяковского, Жданова, улицы Сталеваров, Мира, Гагарина, Лермонтова. Уже сами названия говорят о том, что люди, живущие в городе, любят, ценят и почитают мир, величие подвигов и красоту мыслей и дел» [15, с. 7–8].

Радянське Запоріжжя позиціонувалося, перш за все, як індустріальний центр. Тому в усіх виданнях промисловий потенціал романтизувався у притаманний радянській культурі спосіб. Так, у книзі Б. Бездольного наводиться ряд символічних асоціацій: «...сверкающие змейки улиц вливаются в яркие ленты проспектов, бесконечными горящими строчками вытянулись освещенные окна домов, а там, где жарко дышат заводы, огни вливаются в огромные ослепительные озера. Промелькнув под крылом Днепр, рассеянный сияющей дугой плотины» [3, с. 5].

3. Специфічне ставлення до історії та пам'яті, що підкреслювало цінність сьогодення. Для тоталітарної культури мало значення лише її революційне минуле, якому надавалися героїчні, а часто й міфологічні риси. Так, історія починалася із Жовтня, який виступав як момент творення світу, початку історії, події, що оновила світ [6, с. 6]. Важливим елементом ставало також підкреслення молодості: «год от года молодеет, хорошеет древняя земля запорожская» [6, с. 7] або «Запоріжжя – вічно юне, вічно молоде, спрямоване у майбутнє» [5, с. 1].

Минуле міста від моменту виникнення до початку ХХ ст. мало висвітлювалося й обмежувалося згадками про те, що «доля виявилася неухважною до Олександрівська (дорадянська назва Запоріжжя – С.Г., О.С.)... він мало відрізнявся від села [20, с. 8], «сонная жизнь глухой провинции на долгие сто с лишним лет сковала степной городок...» [15, с. 15].

Найбільш повно радянське бачення часу викладено у книзі письменника П. Ребра у вигляді концепції «декількох народжень» міста. Так, другим, після заснування, народженням було встановлення радянської влади, після якого життя, у порівнянні із царським періодом, покращилось; будівництво Дніпрогесу – третє народження, що перетворило місто на індустріальний центр, а звільнення міста у 1943 р. – четверте, що відновило творчу працю городян [20, с. 9–11].

4. Ієрархічний опис міського простору від досягнень соціалізму до минулого. В описах міського простору, як і в маршрутах подорожей, що їх пропонувала краєзнавча література, було декілька складових: так звана стара частина, «соцмісто», або нова частина та острів Хортиця. Елементом, що зв'язував зазначені частини, був проспект Леніна, названий «своеобразным композиционным стержнем, связывающим основные жилые районы города» [15, с. 7], «візитівкою» [12, с. 19]. Він описувався як такий, що «по частицам вобрал в себя характерные черты и особенности города, соединял в себе «былое и современность» [15, с. 11].

Сама назва «стара частина» передбачала наявність дорадянських елементів. Їх опис зводився до згадування минулого заводу «Комунар», який був заснований до революції, належав «капіталістам-німцям» і повністю перебудований у радянський період [12, с. 20].

Другим згадуванням про дорадянське минуле був опис місця, де була заснована фортеця, в районі річки Московка. Саме риторичне підкреслення незначності сучасного вигляду річки ніби кореспондувало опису минулого Олександрівська [12, с. 22].

Ще одним неодмінним епізодом дорадянської історії був опис дому, де О. Желябов готував замах на царя [15, с. 19]. Адже підготовка терористичного акту народовольцями була вагомою частиною «передісторії» радянського міста.

Важливою складовою розповіді про «стару частину» міста була героїка революційних подій. Адже, як зазначав С. Єкельчик, з другої половини

XX ст. у радянській історичній схемі більшовицька революція була важливою віхою в етнічній історії українців [10, с. 258]. Опис міського простору починався із залізничного вокзалу й згадування про події революції 1905–1907 рр., збройні зіткнення, що відбувалися на вокзалі й «вписали» Олександрівськ в радянську історію, зробивши його «одним из важнейших пунктов революционного движения на юге Украины» [12, с. 10]. Навіть «скромність» будівлі вокзалу пояснювалася тим, що вона «дорога как память» [7, с. 18].

Подальша розповідь будувалася навколо згадування пам'яток і вулиць, присвячених або революційним подіям, або пов'язані з героїкою Великої Вітчизняної війни, що тісно перепліталися у міському просторі. Так, вулиця Чекистів, названа на честь загиблих у війні співробітників організації, межувала із майданом Волі, на якому знаходилася братня могила революціонерів і пам'ятник «лицарю революції» Держинському. За майданом Волі знаходився майдан Радянський із пам'ятником радянському танку. До названих центральних вулиць та майданів примикали вулиці, названі на честь революціонерів, або російських письменників [6, с. 9–15].

Інформація про «нову частину» міста зводилася до констатації успіхів радянської архітектури та нагород, що їх отримав проект «соцміста» на виставках 1937 та 1938 рр. у Парижі та Нью-Йорку [11, с. 65].

Хоча автори констатували, що з «соцміста» починалося будівництво Нового Запоріжжя [3, с. 55], але функцією згадування цієї частини міста було підвести до кульмінації розповіді – Дніпрогесу – головного досягнення радянської доби, який став «символом нового, социалистического Запорожья, главной определяющей вехой в его светлой, завидной судьбе» [17, с. 7].

5. Поєднання національної історії з радянською. В своєму дослідженні радянського типу пам'яті С. Скульчик довів, що радянська імперія не змогла створити ненаціональну версію минулого [10, с. 266]. Тому радянський дискурс мав адаптувати національну історію до власних потреб.

Єдиним яскраво вираженим національним елементом в описі міського простору Запоріжжя був острів Хортиця. Якщо минуле міста можна було вписати в контекст імперської та радянської історії, то коліска козацтва лишалася українською.

Хоча в ієрархії інформації опис Хортиці йшов після відомостей про минуле й сьогодення соціалістичного Запоріжжя, а туристам рекомендувалося відвідати острів після огляду міста [12, с. 35], його особливе значення все ж підкреслювалося. Наприклад, «той не знає України, хто не бував на Запоріжжі». І відповідно – той не знає Запоріжжя, хто не бував на Хортиці» [20, с. 48] або «...одна из самых популярных достопримечательностей города и всего Запорожского края. Живая память истории и страница нашей социалистической нови» [15, с. 34].

У відповідності до прийнятого в аналізований період настановчого дискурсу з його заздалегідь установленими орієнтирами, істинами та аксіомами [26, с. 260], національна історія розбавлялася елементами імперської та радянської.

Так, в книзі «Туристские маршруты Запорожья» автори пропонували рецепт як сучаснику відчутти себе запорожцем: «...узнать прежде всего славную историю той земли, по которой ходили И. Сирко, П. Сагайдачный, Б. Хмельницкий, полки Червоного казачества, войска И. Уборевича, И. Якира, М. Фрунзе...» [21, с. 4].

Обов'язковими були згадки про те, як стратегічне значення місцевості, обраної козаками, було оці-

нено та використано російською владою для будівництва Дніпровської укріпленої лінії [15, с. 15]; про те, що острів був плацдармом, на якому базувалися частини російської армії Мініха, а також будівництво верфі, під керівництвом прославленого флотоводця, адмірала Н. Сенявіна [15, с. 36]; що минуле запорізьких козаків приваблювало на Хортицю М. Гоголя, О. Герцена, М. Чернишевського, І. Рєпіна та інших діячів, визнаних радянською культурою за дореволюційних класиків [15, с. 36].

Єдиним завданням сюжетів про козацтво було підкреслити його «важливу роль у здійсненні історичного акту – воз'єднання українського народу із братньою Росією» [12, с. 6]

В окремих виданнях, наприклад, в книзі Б. Бездольного [3, с. 30–35] та ювілейному «Запоріжжю 200» [11, с. 6–8], козацьке минуле згадувалося навіть не як історична довідка, а у вигляді художнього тексту, тобто переводилася із сфери історії в область міфології та художнього вимислу.

Лише у виданій 1986 р. книзі запорізького письменника П. Ребра з'явилася інформація про конфлікт запорозьких козаків з імперією та згадка про «сумнозвісну акцію царського уряду із знищення кошових козаків та ліквідації Запорізької Січі» [20, с. 8].

Характерною особливістю аналізованих видань було те, що згадки про козаків зникали непомітно, поступаючись місцем твердженням про те, що місто виникло на пустирі на півдні, де «з кінця XVIII ст. російська держава не раз вела свої народи на справедливую війну за повернення споконвічно слов'янських земель» [11, с. 9].

Власне історія міста починалася із Дніпровської лінії, «заданием которой было защищать земли России от набегов чужеземцев» [12, с. 6].

Таким чином, краєзнавча література створювала образ Запоріжжя перш за все як індустріального центру із героїчною революційною та воєнною історією. Сама назва міста та наявність в його межі острова Хортиця робили неминучими асоціації із національним, козацьким минулим, яке, хоча і зображувалося в героїчному, міфологізованому вигляді, але завжди у зв'язку із імперською історією. Проміжок між закінченням козацького періоду і початком радянського сьогодення відігравав лише роль зразка, у порівнянні з яким покращення радянського періоду ставали очевидними.

Бурхливі зміни у суспільстві 2013–2014 рр. не надто вплинули на функціонування радянського дискурсу. Так, під час стихійної хвилі демонтажу і пошкодження пам'ятників Леніну та комуністичним діячам, яка отримала неофіційну назву «ленінопад», у Запоріжжі активісти накрили пам'ятник Леніну банерною тканиною з надрукованим орнаментом, що нагадувала вишиванку, з метою вберегти його від знесення [14]. Випадок символічно демонструє пов'язаність національних та радянських елементів у свідомості населення.

Новий логотип міста, представлений на обговорення громадськості у 2014 р., за задумом розробників символізує два береги Дніпра, з'єднані мостами, між якими серце Запоріжжя – острів Хортиця. Прототипом логотипу став український орнамент у формі літери «З» [4]. Символіка нового логотипу цілком відповідає духу радянського дискурсу, який поєднував опис індустріального сьогодення із згадками про українську національну святиню – острів Хортиця.

Таким чином, проблема вивчення радянського дискурсу та його заміна на сучасний український потребує уваги як науковців, так і громадськості. Адже без цього не можлива зміна свідомості населення.

Список літератури:

1. Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма / Пер. с англ. В. Николаева; Вступ. ст. С. Баньковской / Б. Андерсон – М.: «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», 2001. – 288 с.
2. Арутюнова Н. Д. Дискурс / Н. Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: «Советская энциклопедия», 1990. – С. 136-137.
3. Бездольный Б. Запорожье мое, Запорожье / Б. Бездольный – Днепропетровск: Издательство «Промінь», 1969. – 136 с.
4. В Запорожье представили туристический логотип // [Электронный ресурс] // Репортер. Информационный партнер области: [офіційний сайт]. – Електронні данні. – Режим доступу до ресурсу: <http://reporter-ua.com/2014/07/22/v-zaporozhe-predstavili-turisticheskij-logotip-foto>
5. Від Олександрівська до Запоріжжя / ред. С. Мануло, Г. Забіяка. Обком КП України. Обласне управління по пресі. – Запоріжжя: Друкарня газетного вид-ва, 1967. – 16 с.
6. Гиммельфарб А. М. Встречи на Запорожье: Путеводитель. / А. М. Гиммельфарб, Н. В. Клименко – Днепропетровск: Промінь, 1980. – 142 с.
7. Гнатюк О. Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність / О. Гнатюк – К.: Критика, 2005. – 528 с.
8. Гузенков С. Г. До питання про формування історичної пам'яті на півдні України (на матеріалах Запорізької області) / С. Г. Гузенков // «Пріоритети сучасних суспільних наук у трансформаційних умовах». Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 26–27 вересня 2014 року). – Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2014. – С. 62–66.
9. Гузенков С. Г. Образ історії краю в освітньому просторі Запорізької області / С. Г. Гузенков // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. – Т. 19. (у 2-х кн.).
10. Тематичний випуск: «Джерела локальної історії: методи дослідження, проблеми інтерпретації, популяризація». Книга II, частина 2. – Київ: [б/в], 2009. – С. 350–360.
11. Скульчик С. Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві / С. Скульчик – К.: Критика, 2000. – 304 с.
12. Запоріжжю – 200 (1770–1970): історико-публіцистичний нарис / Редкол.: В. І. Петриків (голова) та ін. – Дніпропетровськ: Промінь, 1970. – 104 с.
13. Запоріжжя запрошує: Краєзнавчі нариси / Упоряд. О. М. Гиммельфарб. – Дніпропетровськ: Промінь, 1985. – 86 с.
14. Запоріжжя туристичне. Фотоальбом. – Запоріжжя: АА Тандем, 2008. – 60 с.
15. Запорізький активист Гудименко вирішив спасти пам'ятник Леніну от снесення и одел его в вышиванку // [Електронний ресурс] // Гордон. – Електронні данні. – Режим доступу до ресурсу: <http://gordonua.com/news/society/zaporozhskiy-aktivist-gudymenko-reshil-spasti-pamyatnik-leninu-ot-sneseniya-i-odel-ego-v-vyshivanku-44499.html>
16. Запорожье мое цветущее [Сост. Н. И. Леликов]. – К.: Реклама, 1978. – 104 с.
17. Зашкільняк Л. Історична пам'ять та історіографія як дослідницьке поле для інтелектуальної історії / Л. Зашкільняк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 15. – Львів, 2006–2007. – С. 855–862.
18. Клименко Н. В. Запорожье туристское: Путеводитель / Н. В. Клименко – Днепропетровск: Промінь, 1982. – 110 с.
19. Кравченко В. Бой с тенью: советское прошлое в исторической памяти современного украинского общества / В. Кравченко // Ab imperio. – 2004. – № 2. – С. 329–368.
20. Купина Н. А. Тоталитарный язык / Н. А. Купина // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / Под редакцией М. Н. Кожинной. – М.: «Флинта», «Наука». 2003. – С. 161–163.
21. Ребро П. Запоріжжя / П. Ребро – К.: Товариство «Україна», 1986. – 64 с.
22. Семко О. Ф. Туристские маршруты Запорожья: Путеводитель / О. Ф. Семко, А. С. Ходин – Днепропетровск: Изд-во «Промінь», 1971. – 72 с.
23. Туристичні маршрути Запоріжжя. До Чемпіонату Європи з футболу 2012: Довідник. – Запоріжжя: АА Тандем, 2011. – 48 с.
24. Хальбваск М. Коллективная и историческая память / М. Хальбваск // Неприкосновенный запас. – 2005. – № 2–3 (40–41) – С. 8–27.
25. Чукавин В. Г. Язык тоталитаризма / В. Г. Чукавин // [Електронний ресурс] // Журнал «Самиздат». – Електронні данні. – Режим доступу до ресурсу: http://samlib.ru/c/chukawin_wladimir_gennadzewich/iazyktotalitarizma.shtml
26. Чупрій Л. В. Роль Інтернету у формуванні історичної пам'яті українського народу / Л. В. Чупрій // Стратегічні пріоритети. – 2010. – № 1. – С. 98–102.
27. Яковенко Н. Вступ до історії / Н. Яковенко – К.: Критика, 2007. – 376 с.

Гузенков С.Г., Сырцова О.Н.

КУ «Запорожский областной институт последипломного педагогического образования» ЗОС

СОВЕТСКИЙ ДИСКУРС ГОРОДА: ИССЛЕДОВАНИЕ КРАЕВЕДЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ 60-80-Х ГОДОВ XX ВЕКА О ЗАПОРОЖЬЕ

Аннотация

Дискурс активно конструирует и отражает действительность путем постоянного повторения тем и аргументов, определяя, что является «реальным» и «истинным». Советский дискурс, который до сих пор является частью культурно-образовательного пространства юга Украины, влияет на понимание декоммунизации. Последняя воспринимается частью населения как попытка «перечеркнуть» прошлое. Цель статьи – определить способы описания прошлого и настоящего Запорожья, которые составляли основу советского дискурса. Источниками послужили публикации научно-популярного характера о крае 60–80-х годов XX в., периода когда дискурс сформировался в том виде, в каком просуществовал до конца советской власти. Краеведческая литература была частью советской пропаганды, направленной на формирование нового «воображаемого сообщества» – «советского народа». С помощью тщательного отбора фактов и метафор создавался образ процветающего социалистического Запорожья, для которого досоветская история не имела существенного значения. Междисциплинарность темы позволяет соединить исследования языка и дискурса с темами идентичности, исторической памяти. В статье описаны основные составляющие советского дискурса: специфический язык, соединение элементов национальной истории с имперской и советской, а также апелляция к культурным символам, понятным и значимым в советской культуре. Полноценная декоммунизация региона и создание нового культурного и образовательного пространства не возможны без понимания этих элементов. В академическом плане публикация очерчивает новые направления возможных исследований, а в социальном – направления культурно-просветительской работы, которые ускорят устранение советских элементов из общественного сознания.

Ключевые слова: дискурс, тоталитарный язык, символ, краеведение, коллективная память.

Guzenkov S.G., Syrtsova O.M.

Zaporizhzhya Regional Institute of the Post-graduate Pedagogical Education

SOVIET DISCOURSE OF THE CITY: RESEARCH OF THE ZAPORIZHZHYA'S LITERATURE ABOUT LOCAL HISTORY 60–80-S YEARS OF XX CENTURY

Summary

Discourse forms and reflects the reality by constant reiteration of topics and arguments defining what is «real» and «truly». Soviet discourse being still a part of cultural and enlightening space of Southern Ukraine affects the understanding of decommunization. The part of population apprehends it as an attempt to «null and void» the past. The article is devoted to Zaporizhzhya's past and present description being the Soviet discourse basis. Popular regional scientific publications of 60–80-s – the period when discourse was formed and existed till the end of the Soviet reign – are the sources of our research. Local history literature was an important aspect of Soviet propaganda to create new imagined community – «Soviet people». The image of Zaporizhzhya, a prosperous Soviet city non-important with pre-soviet past, was created through «carefully made» facts and metaphors. Transdisciplinarity of the topic allows to combine language and discourse researches with ideas of identity and collective memory. Such components of Soviet discourse as specific language, combination of national history with imperial and soviet ones, appeal to cultural symbols meaningful in Soviet culture are analyzed. Total regional decommunization and creation of brand-new cultural and educational space are impossible without realization of these elements. The article outlines new tendencies of academic researches. Searching new means of cultural and educational work for dismantling Soviet elements of public conscience underlines the social value of investigation.

Keywords: discourse, symbol, collective memory, local history.

УДК 94 (477)«1919»

СЕЛЯНСЬКИЙ ОПІР ПОЛІТИЦІ «ВОЄННОГО КОМУНІЗМУ» НА СЛОБОЖАНЩИНІ (СІЧЕНЬ-ЧЕРВЕНЬ 1919 РОКУ)

Резніков В.В.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Робота присвячена аналізу першої спроби введення політики «воєнного комунізму» більшовицьким окупаційним режимом на Слобожанщині в 1919 р. Автор виділяє головні економічні аспекти цієї політики, відповідну реакцію на неї хліборобського населення, методи спротиву, серед яких переважали пасивні та причини падіння червоного режиму під тиском Добровольчої армії А. Денікіна.

Ключові слова: селянський повстанський рух, Слобожанщина, політика «воєнного комунізму», продрозверстка, колгоспи.

Постановка проблеми. Початок січня 1919 р. для Слобідських земель позначився знаменною подією – знищенням української державності на цій території УНР. Регулярні українські національні війська залишили цей терен та не поверталися сюди аж до 1991 р. Надалі боротьбу за володіння цією територією вели між собою тільки окупаційні сили – біла та червона.

Проте, існувала і третя сила – українське селянство, яка вже проявляла себе із усією виразністю саме в боротьбі проти гетьмана П. Скоропадського та німецько-австрійських військ.

Втім, в 1919 р., під час другої більшовицької окупації Слобожанщини, селянству довелося зіштовхнутися зі значно підступнішим та жорстокішим ворогом, ніж усі, які йому передували.

Аналіз актуальних досліджень. За час більшовицької окупації було створено чітку концепцію «руху радянської влади» українськими землями та її боротьбу із різними видами «контрреволюцій», в якій події 1919 р. та застосування «воєнного комунізму» стосовно українського хлібороба знайшли широке висвітлення. Зокрема, в роботах А. Анищенка [1], М. Супруненка [2], А. Лихолата [3] та численних радянських збірках архівних матеріалів [4; 5; 6].

В часи незалежного розвитку української історичної науки світ побачили роботи О. Ганжі, Д. Михайличенка, Я. Мотенка, Л. Ісаїва та Л. Щибрі, які безпосередньо стосуються питання повстанських рухів на території Харківщини [7; 8; 9, 10], а також в низці

узагальнюючих досліджень авторства чи під керівництвом С. Кульчицького та В. Верстюка [11; 12; 13].

Хронологічні межі дослідження охоплюють січень-червень 1919 р. Вони зумовлені існуванням більшовицької влади на території Харківської губернії.

Територіальні межі дослідження охоплюють Харківську губернію станом на 1919 р.

Метою цієї роботи є спроба висвітлення питання зародження, причин та перебігу селянського анти-більшовицького повстанського руху на Слобідських землях в зазначений період.

Виклад основного матеріалу. 3 січня 1919 року більшовицькі війська вдруге в своїй короткій історії окупували Харків, а вже 6 січня Україна отримала нову для себе назву – «Українська Соціалістична Радянська Республіка» (УСРР) [14, ст. 15].

Більшовики діяли оперативно, насаджуючи на українських землях окупаційну адміністрацію за російською подобою – 24 січня на посаді голови Тимчасового робітничо-селянського уряду було затверджено болгарського комуніста Х. Раковського. 29 січня уряд УСРР отримав назву, за повною аналогією із урядом РСФРР його було названо Радою Народних Комісарів (РНК).

Між тим, перед окупаційною владою поставало, щонайменше, 2 вузлових питань, які мали бути вирішені в найкоротший термін.

Перше із них полягало в легітимізації своєї влади на всій території України, її укріпленні та лік-